

je šteta što nisu objavljeni svi referati koji su pročitani na skupu — bez obzira na njihovu vrijednost), a publicirani će tekstovi pridonijeti tome da se što brže i što temeljitije istraže problemi drugoga svjetskog rata, a zatim i objave rezultati tih istraživanja. To više što se ne baš rijetko — kako ističu sudionici simpozija — u inozemstvu, u zapadnim zemljama pojavljuju radovi koji daju iskrivljenu sliku uzročnika, uzroka, toka i posljedica drugoga svjetskog rata.

Petar Strčić

DRUGI SVETSKI RAT, Beograd 1973, 2. izdanje

Izdavači djela »Drugi svetski rat«, čini se, pogodili su »žicu« naše ćudljive čitalačke publike. Naime, ta edicija, objavljena god. 1970, ove se godine (1973) pojavila i u svom drugom izdanju (objavila su je poduzeća »Vuk Karadžić« i »Mladost« iz Beograda). Ta je dvotomna publikacija zapravo neka sredina između fotomonografije i monografije, a pisana je publicistički; dakle djelo je (usprkos visokoj cijeni!) namijenjeno u prvom redu široj publici. Na oko 1200 stranica velikog formata (s vrlo mnogo fotografija, crteža, skica, itd.) autori Milan Andrić, Petar Brajović, Stojadin Katić, Jovan Marjanović, Milutin Marković, Nikola Mraović, Dimitrije Studić i Jovan Vasiljević sažeto su, gotovo enciklopedijski, prikazali povijesna zbivanja od 1939. do 1945, s dužnim osvrtom na sve što je prethodilo tim godinama. U prvom tomu, u tri poglavlja, riječ je o razdoblju između dva rata, o prvom periodu drugoga svjetskog rata — kad je došlo do brzih i velikih uspjeha njemačkih snaga, i o drugom periodu — kad se fašistička agresija proširila. Drugi tom počinje s trećim periodom rata, kada je došlo do prekretnice i do ofenzivne akcije savezničkih snaga; zatim je prikazano uništenje fašističkih agresora, uz osvrt na pokrete otpora i rezultate drugoga svjetskog rata. Na kraju je kronološki pregled važnijih političkih i vojnih događaja, registar mjesta, imena, itd., te kraći izbor djela koja govore o drugom svjetskom ratu.

Autori nisu na prvi pogled učinili ništa nova — ta takvih izdanja ima poviše u stranom svijetu, a pregleda ima i u nas. No, novosti ipak ima: djelo je priređeno s ambicijama da bude na razini sličnih izdavačkih pothvata u stranom svijetu. Taj je cilj gotovo i ostvaren, ako se uzme u obzir oprema pa i tekstualni dio djela, no dio fotografija loše je reproduciran. Ipak je od vizualnog efekta — što je ustupak, dakako, trgovini — važniji unutrašnji pečat toga djela. Djelo je, naime, koncipirano tako da daje dosta objektivnu sliku povijesnih zbivanja u toku drugoga svjetskog rata. To je potrebno istaknuti, jer je teže prikazati taj rat i zbog emocionalne ovisnosti svih nas o njemu (pa u tome nisu izuzetak ni historičari), te zbog nepristupačnosti dijela arhivskih materijala koji govore o tome ratu. Potrebno je također istaknuti i objektivnost jugoslavenske verzije zbog ne baš rijetke neobjektivnosti koja prati slična djela što se povremeno pojavljuju u stranom svijetu. Ta neobjektivnost dolazi do izražaja i u prikazima povijesnih zbivanja »velikih« međusobno i u prikazima ili čak u prešućivanju uloge »malih« naroda ili država u drugom svjetskom ratu. Tako su i NOR i

socijalistička revolucija naroda i narodnosti Jugoslavije nerijetko prikazivani u krivom svjetlu. No, u jugoslavenskom radu dato je dostojno mjesto ne samo NOR-u i socijalističkoj revoluciji naših naroda već i pokretima otpora u nizu evropskih, azijskih i afričkih zemalja.

Pristup jugoslavenskih autora prikazu drugoga svjetskog rata bio je zapravo vrlo složen u svojoj jednostavnosti — bilo je potrebno što objektivnije prikazati sve oblike uzroka, toka i posljedica drugoga svjetskog rata, ne zanemarujući pri tome pojedine činioce. Nastojeći da ukažu na što veći broj komponenata, ili da ih barem dodirnu, autori su napisali zapaženo i reprezentativno djelo. A koliko su uspjeli dati što čišću povijesnu sliku toga razdoblja — reći će podrobnija stručna i znanstvena kritika.

Petar Strčić

LAV TROCKI, Permanentna revolucija, izd. Otokar Keršovani, Rijeka 1972, str. 214.

Druga knjiga iz serije »Izbor iz djela« Lava Trockoga »Permanentna revolucija« u izdanju Otokara Keršovanija, na 214 str., sadrži niz polemičkih članaka napisanih između 1905. i 1931. godine, kojima Trocki brani svoja gledišta u datom momentu i želi dokazati opravdanost svojih pozicija.

Što se, međutim, skriva pod tim naslovom koji je danas postao krilatica svih revolucionarnih duhova od američkog kontinenta, preko evropskog, do same Kine? Današnji sadržaj pojma »permanentne revolucije« mnogo je bliži Marxovu pojmu nego pojmu samoga Trockog, iako evocira više Trockoga nego Marxa. Marx ističe potrebu permanentnosti revolucija i poziva čovjeka da se ne miri ni s kojim oblikom klasne vladavine, da se ne zaustavi na demokratskoj etapi, koju njegovo društvo dosegne, nego da teži uspostavljanju socijalističkog društva. Neprestana revolucija vodi do potpunog ukidanja klasnog društva i svaka nova etapa treba da preraste prethodnu. Svaki naredni stupanj predstavlja samo jedan prelazni stupanj, most prema boljem, savršenijem. Definirajući tako svoj pojam permanentne revolucije klasici marksizma oponirali su demokratskoj ideologiji i njenom mirnom, reformskom i evolutivnom razvojnom putu. Međutim, prati li razvoj ljudskog duha vidljivi materijalni napredak? Zbivanja u svijetu, kojih smo svjedoci, demantiraju ga. Događaji u Čileu, Grčkoj, zemljama Latinske Amerike i ostali koji nas prate iz dana u dan, čini se, više nego ikad pozivaju na permanentne revolucije.

Sam Trocki, »istočni grijeh trockizma«, izazivao je i još danas izaziva polemike, nesporazume i zabrinjava vladajuće krugove. Kakav sadržaj daje on pojmu »permanentne revolucije«? U uvodu istoimenom djelu, napisanom 1929. godine, on kaže: »Ova knjižica posvećena je pitanju koje je u tjesnoj vezi s poviješću triju ruskih revolucija ali ne samo s njom. Ovo je pitanje posljednjih godina igralo golemu ulogu u unutrašnjoj borbi u Komunističkoj partiji Sovjetskog Saveza, zatim je bilo preneseno na Komunističku internacionalu, odigralo je važnu ulogu u razvoju kineske revolucije i predodredilo čitav niz odluka od prvorazredne važnosti u pitanjima povezanim s revolucionarnom borbom zemalja Istoka« (5).

Teoriju permenetne revolucije formulirao je Trocki — u njenim osnovnim crtama — još prije događaja 1905. godine, kad je Rusija išla u susret buržoaskoj revoluciji. Ali, kaže Trocki, »buržoaski značaj revolucije nije predodređivao pitanje o tome koje će klase i u kakvim međusobnim odnosima ostvarivati zadatke demokratskog prevrata. Međutim s ovom tačkom i započinju osnovni strateški problemi« (6). Menjševici, na čelu s Plehanovom, Akselrodov, V. Zasulič i Martovom, misle da rukovodeća uloga u revoluciji pripada samo liberalnoj buržoaziji kao prirodnom pretendentu na vlast; za njih buržoaska revolucija predstavlja samo liberalno-ustavnu reformu. S tog stajališta partiji proletarijata preostala bi uloga lijevog krila demokratskog fronta, gdje bi socijal-demokracija morala podržati liberalnu buržoaziju ne samo protiv reakcije nego i za zaštitu interesa proletarijata pred ostacima liberalne buržoazije.

Trocki, Lenjinov učenik do 1902. godine i suradnik iza 1917, prihvaća — s izvjesnom rezervom — Lenjinovu koncepciju, koja se bitno razlikuje od prethodne. Lenjin vidi ukidanje kmetstva i oslobođenje proizvodnih snaga buržoaskog društva u radikalnom rješenju agrarnog pitanja, koje bi potpunim ukidanjem klase veleposjednika provelo revolucionarnu preraspodjelu zemlje a s tim u vezi došlo bi do ukidanja monarhije. Samo revolucionarna kooperacija radnika i seljaka mogla bi stati na kraj — svom zajedničkom neprijatelju — liberalnoj buržoaziji i veleposjednicima.

Samo zajednički ustanak ove dvojice potlačenih — radnika i seljaka — može dovesti, prema Lenjinu, u slučaju njihove pobjede, do »uspostavljanja diktature proletarijata i seljaštva«. Lenjin se zadovoljava tom koncepcijom i ne upušta se dalje u njenu razradu.

Trocki uviđa svu revolucionarnost Lenjinove koncepcije. Međutim pristaša menjševika između 1905—1917, on ostaje skeptik. No skepticizam nije bio svojstven u to doba samo menjševicima; mogućnost proleterske revolucije između 1905. i 1917. činila se kao daleki san i mnogim boljševičkim rukovodiocima. Obnoviti pojam permanentne revolucije u takvoj situaciji značilo je navijestiti rat. Trocki ga njenim ponovnim izvlačenjem — za mnoge neočekivano i nakon duljeg vremenskog perioda — i navješćuje. To više što su se nesuglasice u SKP(b) upravo činile prevladanim. Što je to što je zbunjivalo i smetalo? Formulacija, termin ili sadržaj? Čini se da sam termin zastrašuje i danas. Političkih razloga za to, nastavlja Trocki, »nije bilo: radilo se o već davno prevladanim nesuglasicama. Ali psihološki razlozi bili su značajni [...] bilo je odlučeno da se na nišan stavi teorija permanentne revolucije« (5—6).

Zapravo, Trocki konstatira, oslanjajući se na povijesne analize, da »demokratske diktature proletarijata i seljaštva«, koju navješćuje Lenjin, nije nikada bilo u povijesti. On sumnja u mogućnost ostvarenja takve vladavine na ruskom tlu, i tako se suprotstavlja Lenjinu. Svjestan je da se prevrat može ostvariti samo zajedničkim snagama proletera i seljaka, ali želi da se unaprijed točno definiraju odnosi — i točno preciziraju politički odnosi — između ta dva sudionika demokratske diktature. U Lenjinovoj devizi Trocki vidi samo »algebarski« odnos. Lenjin se zalaže samo za pobjedu revolucije a ne rješava pitanje unutarnjih odnosa pobjednika. Trocki se, naprotiv, pita: »kojoj klasi će pripadati stvarna diktatura? Svjestan je da rusko seljaštvo, uza svu svoju »kolosalnu socijalnu i revolucionarnu težinu nije kadro niti stvoriti doista samostalnu partiju, niti, pogotovo, koncentrirati u rukama takve partije revolucionarnu vlast« (8). Imajući u vidu prethodne revolucije Trocki smatra da će u praksi

rusko seljaštvo — u zakašnjoj buržoaskoj revoluciji kao što je ova ruska — uz najveći zamah svoje borbe, uistinu ipak samo moći podržati proletarijat i pomoći mu da dođe na vlast, da ostvari i koncentrira u svojim rukama revolucionarnu diktaturu. Takvim stavom Trocki se, dakako, udaljuje od Lenjina i stvara protiv sebe opoziciju.

Ulazeći u analize socijalnog sadržaja te diktature pred kojom stoje provođenje agrarne reforme i demografsko preuređenje države — zadaci zakašnjele buržoaske revolucije — Trocki sumnja također u mogućnost dubljih zahvata u takvom jednom društvu radi provođenja socijalističkih mjera, jer mu se polufeudalno rusko društvo ne čini još sazrelo za socijalističku revoluciju. Činilo mu se da zakašnjeli buržoaski prevrati u nerazvijenim zemljama vode neposredno do diktature proletarijata a diktatura proletarijata vodi prema demokraciji. Demokracija bi bila, za Trockog, dakle samo uvod u socijalističku revoluciju: »među demokratskim pokretom i socijalističkim preuređenjem društva uspostavlja se na taj način permanentnost revolucionarnog razvoja« (11–12). Drugi aspekt teorije »permanentne revolucije« tiče se, prema samom Trockom, same socijalističke revolucije kao takve, u kojoj se neprestano mijenjaju socijalni odnosi i događaju društvene promjene koje teže uspostavljanju ravnoteže. Treći aspekt te teorije odnosi se na međunarodni značaj socijalističke revolucije vezan uz ekonomiku i socijalni sustav samog čovječanstva. Jer, ako socijalistička revolucija i započinje na nacionalnom tlu, ona se ne zaustavlja na njemu: »internacionalizam nije apstraktni princip, već samo teorijski i političke odraz svjetskog značaja privrede, svjetskog razvoja proizvodnih snaga i svjetskog zamaha klasne borbe. [...] nacionalna revolucija nije autonomna cjelina: ona je samo karika u internacionalnom lancu. Međunarodna revolucija predstavlja permanentan proces, unatoč povremenom slabljenju i osekama« (12). Takva gledišta kasnije su naročito smetala Staljinu i njegovoj teoriji socijalizma u jednoj zemlji. Godine 1905. Trockom se činilo da je svjetska privreda, prije svega evropska, potpuno sazrela za socijalističku revoluciju. Hoće li, pita se on, »diktatura proletarijata u Rusiji dovesti do socijalizma ili ne — kojim tempom i kroz koje etape — to zavisi od daljnje sudbine evropskog i svjetskog kapitalizma«.

Nakon završene tri revolucije u Rusiji: revolucije 1905, februarske i oktobarske 1917, Trocki je uvidio da se prevario u nekim svojim predviđanjima. Ali kada je riječ o ljudskom biću i događajima kojima ono rukovodi, treba biti spreman na iznenađenja. Trocki je bio iznenađen ali ugodno. Pišući predgovor »Permanentnoj revoluciji« 1929. godine, on kaže: »Ruski proletarijat uspeo se na vlast na snažnom valu seljačkog ustanka. Diktatura proletarijata postade u Rusiji činjenicom prije nego u bilo kojoj od neuporedivo razvijenijih zemalja svijeta« (9).

»Permanentna revolucija« u razdoblju od 1905. do 1927, pa sve i do naših dana, bila je predmet žučnih napada. Radek, Zinovjev, Buharin, Rikov, Staljin, tumače proizvoljno teoriju permanentne revolucije, izvlače citate iz konteksta da bi bolje mogli deformirati autorovu misao, napadati ga i pobijati u cjelini, naročito za staljinske ere. Međutim članci uvršteni u djelo »Permanentna revolucija« važan su dokument i za misao Lava Trockog i za političke i društvene prilike u Rusiji. Pisani dok su događaji još bili »vrući«, oni predstavljaju dragocjen izvor za proučavanje epohe jer misao Trockog još nije prevladana.

Rezimirajući osnovne stavove svoje teorije permanentne revolucije godine 1929, Trocki kaže i ovo: »Teorija permanentne revolucije danas traži od svakog

marksista da joj posveti najveću pažnju jer je u toku klasne i idejne borbe pitanje potpuno i definitivno izašlo iz djelokruga uspomena o starim razmiricama među ruskim marksistima i pretvorilo se u pitanje o karakteru, unutrašnjim vezama i metodama revolucije uopće« (129). Ni danas nije suvišna, nakon pedeset godina razvoja socijalizma u Sovjetskom Savezu, dakle i u svijetu, misao Trockog: »dolaskom na vlast proletarijata ne završava se revolucija nego tek započinje. Socijalistička izgradnja moguća je samo na zasadama klasne borbe u nacionalnim i međunarodnim okvirima« (131). Trocki s pravom odbacuje staljinsko nacionalno »mesijanstvo« i neprestano naglašava međunarodni karakter socijalističke revolucije. Jer u različitim zemljama teći će taj »proces različitim tempom. Nerazvijene zemlje mogu u određenim okolnostima stići do diktature proleterijata prije od razvijenih zemalja, ali poslije njih do socijalizma« (132). U ovu knjigu uvršteni su i interesantni autorovi članci o španjolskoj revoluciji i kritika upućena Andréu Malrauxu u povodu izlaska njegove knjige »Osvajajući«.

Zlata Knezović

NOR U »OTOČKOM LJETOPISU«

U godini proslave 30-obljetnice sjedinjenja s maticom zemljom onih hrvatskih i slovenskih krajeva što ih je 1918. god. okupirala Kraljevina Italija objavljen je i prvi svezak edicije »Otočki ljetopis« (na unutrašnjoj je stranici podnaslov »Cres-Lošinj«, a na naslovnoj su još i imena Ilovika, Velikih i Malih Srakana, Suska i Unija). Na 228 stranica objavljeno je četrdesetak tekstova (neki su izvorni, a neki pretiskani), svrstanih u rubrike: »Narodnoslobodilačka borba«, »Prošlost, priroda i ljudi naših otoka«, »Primorski ljudi (Književni prilozi)«, »Zapisi i crtice« i »Bibliografija«. U cjelini, edicija je dobra; očito je namijenjena široj čitalačkoj publici, a ne samo stručnjacima (iako će i oni u njoj naći zanimljivih podataka). Time »Otočki ljetopis« postaje publikacija koja je više nego potrebna i koja će sigurno naći zahvalnu čitalačku publiku.

NOR je u »Otočkom ljetopisu« obuhvaćen s pet kraćih tekstova vrlo neujednačene kvalitete i namjene. Prvi je kraći uvodni tekst s naslovom »U spomen 30-godišnjice ustanka naroda Istre i naših otoka«, što je potpuni nonsens. Mislim da je ipak taj uvodnik u prvi broj zbornika trebalo pažljivije nasloviti i napisati. Ne znam zašto nije na prvo mjesto stavljen korektno sastavljen tekst koji se nalazi na petom mjestu, a naslov mu je »Sjećanje na pale drugove«, te sadrži još i »Popis boraca sa otoka palih u NOB«, a koji bi potpuno odgovarao uvodniku.

Slijedeća tri teksta radovi su Vinka Antića, Anđelka Kalpića i Mahmuda Konjhodžića.

Tekst prvoga pod naslovom »Sjedinjenje s domovinom otoka Cresa i Lošinja (O 30-godišnjici revolucionarnih događaja i odluka 1943–1973)« ne daje dovoljno argumenata koji bi opravdali taj naslov. V. Antić — inače autor i više tekstova sa sadržajem iz NOR-a — nije za prvi broj ovog zbornika stvorio vredniji tekst, pa makar bio i publicističkog karaktera. Dio napisao ispunio je